

La convivència en els centres:
Elements per a la intervenció preventiva de la
violència entre iguals a l'escola

ANNEX 4

GUIES INFORMATIVES

PER AL PROFESSORAT

PER A LES FAMÍLIES

PER ALS ALUMNES

Jordi Collell i Caralt (coord.)
Carme Escudé i Miquel

2002/2003

El maltractament entre alumnes

GUIA PER AL PROFESSORAT

Jordi Collell i Caralt (coord.)

Carme Escudé i Miquel

2002/2003

El maltractament entre alumnes. Guia per al professorat.

El perquè d'aquesta guia

El maltractament entre alumnes, també conegut amb el terme *bullying*, no és un fenomen nou però ha estat poc valorat pels adults malgrat les greus repercussions que pot tenir sobre els alumnes i sobre el clima de treball del centre. Les escoles que procuren la millora de les relacions entre els alumnes augmenten substancialment el benestar de totes les persones que hi conviuen.

La lluita contra el maltractament entre alumnes forma part de la lluita contra el maltractament en l'àmbit social (contra la violència domèstica, l'assetjament laboral...) que són simplement una continuïtat del maltractament en l'àmbit polític-econòmic que existeix en la societat.

Aquesta guia pretén divulgar què és el maltractament entre alumnes, de quines conductes estem parlant, els indicadors de risc, i de quina manera podem fer-hi front des de l'escola.

Una definició

Un/a alumne/a està essent maltractat/da quan està exposat/da, repetidament i al llarg del temps, a accions negatives per part d'un o més estudiants.

Dan Olweus (1983) defineix el maltractament entre alumnes (*bullying*) com una "conducta de persecució física i/o psicològica que realitza un/a alumne/a contra un/a altre/a, al que escull com a víctima de repetits atacs. Aquesta acció, negativa i intencionada, situa la víctima en una posició de la que difícilment pot sortir-ne pel seus propis mitjans. La continuïtat d'aquestes relacions provoca en les víctimes efectes clarament negatius: descens de l'autoestima, estats d'ansietat i fins i tot quadres depressius, cosa que dificulta la seva integració en el medi escolar i el desenvolupament normal dels aprenentatges."

Quines són aquestes accions negatives ?

En realitat és difícil ubicar algunes conductes de manera unívoca i cal tenir en compte algunes consideracions. El maltractament psicològic i el relacional són presents en totes les experiències de victimització; tot i que alguns autors els situen explícitament en l'exclusió social directa i indirecta i el maltractament verbal indirecte.

A efectes taxonòmics vegeu aquest quadre orientatiu:

	Maltractament directe	Maltractament indirecte
Físic	-Donar empentes -Pegar -Amençar amb armes...	-Robar objectes d'un -Trencar objectes d'un -Amagar objectes d'un...
Verbal	-Insultar -Burlar-se -Posar malnoms...	-Parlar malament d'un -Difondre falsos rumors...
Exclusió social	-Excloure del grup -No deixar participar...	-Ignorar -"Ningunejar"...

Incidència

Els estudis realitzats posen en evidència que el maltractament entre alumnes es dona en totes les escoles, amb predomini d'una forma o d'una altra, al marge de la seva titularitat i nivell socioeconòmic de la zona on està ubicada.

Per conèixer la incidència del fenomen en el teu centre i disposar de dades concretes de la teva aula, existeixen qüestionaris i tècniques sociomètriques que et permetran fer un diagnòstic més acurat de la situació. Cal tenir en compte que l'èxit de la intervenció està directament relacionat amb el coneixement de la situació real (qui, què, com, quan, on...).

Dotze aspectes per conèixer millor el fenomen

1. Maltractar no és "fer una broma"

Es pot pensar que les baralles entre infants i joves formen part del desenvolupament de l'aprenentatge social, però això no és una veritat absoluta. La interacció amb els companys contribueix en gran manera al desenvolupament socio-cognitiu dels infants, però hi ha certs tipus de relacions que poden tenir conseqüències molt negatives en el desenvolupament. El maltractament entre alumnes n'és una.

Hi ha nois que quan agredeixen un altre noi i algú els veu diuen: "*Només estem jugant, és de broma!*", però maltractar no és fer broma; en una broma ningú no resulta perjudicat i en el maltractament hi ha una víctima. A vegades hi ha bromes pesades que poden molestar i que, per sí soles, no es poden considerar maltractament però poden acabar sent-ho.

Tampoc no ho són les baralles o les agressions organitzades o espontànies, en les que es busca recíprocament el mal mutu, ni els actes de vandalisme o d'altres comportaments problemàtics que es podrien manifestar d'una manera més o menys oberta en l'entorn escolar.

El maltractament s'esdevé quan algú fereix, espanta, amenaça o exclou algú altre de manera sistemàtica i sovint encoberta.

2. El maltractament entre iguals és una forma d'abús de poder

Els iguals es defineixen com aquelles persones que estan en una posició social semblant, que ho saben i que ho assumeixen implícitament. Són conscients de la seva simetria social respecte dels membres del mateix grup i de la seva asimetria respecte d'altres grups.

El maltractament entre alumnes es produeix justament pel trencament de la simetria que ha de presidir aquestes relacions. Sempre implica un desequilibri de poder que no està basat únicament en la força física.

És un tipus de violència que sovint només es manifesta sota la superfície de les relacions observables en l'escola, oculta gairebé sempre per als adults, però ben coneguda per a l'alumnat.

3. Qualsevol pot fer conductes de maltractament

Hi ha uns trets temperamentals que poden predisposar a una conducta agressiva i alguns factors ambientals com l'exposició a la violència, la disciplina molt rígida o inconsistent, unes normes poc clares, la poca supervisió de l'adult, etc. també poden contribuir al seu desenvolupament.

Però el maltractament bàsicament és una conducta apresada. L'agressor no neix, es fa. L'important és que, si s'aprèn... també es pot desaprendre.

L'agressió pot ser **proactiva** (instrumental: agredeixo per aconseguir allò que vull) o **reactiva** (com a reacció a una provocació real o imaginària). És important fer aquesta distinció perquè el proactiu parerà de fer-ho quan vegi que no li surt a compte, que no l'interessa (intervenció disciplinària), mentre que el reactiu, que presenta una resposta més emocional, precisa d'una intervenció de caire més terapèutic.

També es pot agredir a un company sense ser agressiu de mena, per contagi social ("*Ho fan tots*"), per no quedar malament davant del grup, o per por a ser el proper si no t'afegeixes a l'agressió.

Un tipus especial d'agressió insidiosa té lloc a través de les relacions socials. L'agent actiu és una persona, generalment una noia, que té força desenvolupades les habilitats socials, que manipula els altres i agredeix de tal manera que sembla que no té intenció de fer-ho, així roman a l'ombra i evita la contraagressió. El seu "treball" té dues vessants: fer córrer falsos rumors i l'exclusió del grup.

4. Qualsevol pot ser blanc d'agressions

El grup tolera malament la diferència i qualsevol persona que sobresurti de la norma té més probabilitats de ser rebutjada. Certes característiques poden fer que una persona sigui més susceptible de ser objecte de les crítiques i les burles del grup (tenir les orelles grosses, portar ulleres, pensar o vestir diferent, ser d'una altra ètnia, estudiar molt i ser aplicat, etc.). A vegades la gelosia o l'enveja poden desencadenar l'agressió.

Aquest tipus de maltractament no parteix d'una provocació prèvia de la víctima. Els agressors solen dir: *"És ell/a qui s'ho busca"*, però només és un pretext per intentar justificar l'agressió, de la mateixa manera que el racisme o la xenofòbia també són intents maldestres per justificar les tendències agressives.

No obstant, algunes persones poden ser més vulnerables a la victimització. Es caracteritzen per presentar ansietat, feblesa, baixa autoestima, inseguretat i poden arribar a creure's mereixedores del maltractament.

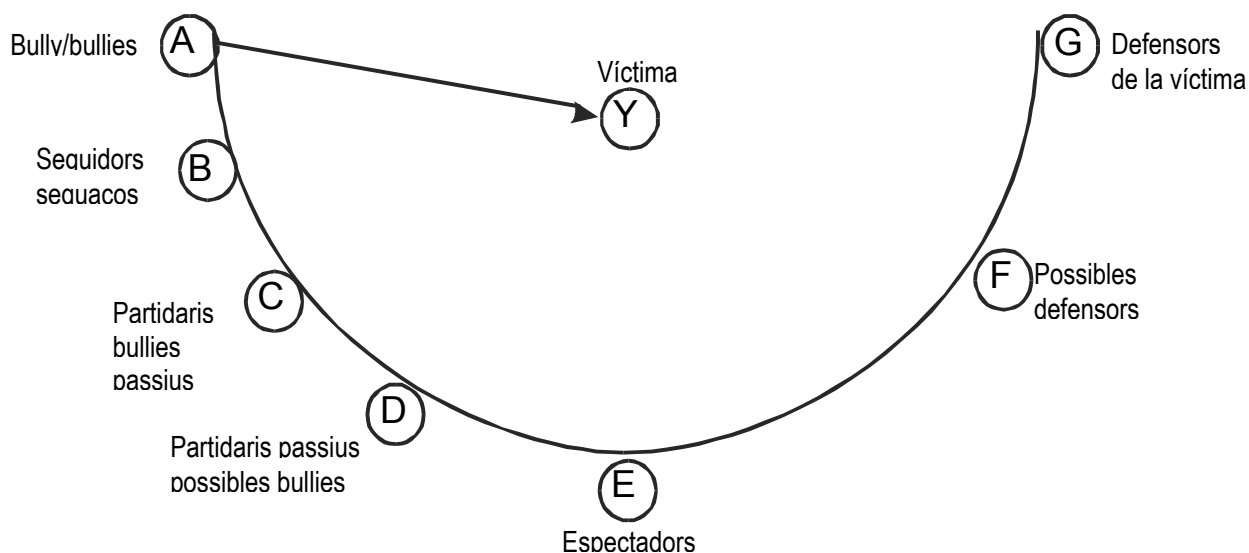
Un altre tipus de víctima són les víctimes agressores, que estan implicades en els dos papers; són víctimes de les agressions d'alumnes i al seu torn en victimitzen d'altres més dèbils que ells. Generalment són nens i nenes que atribueixen intencions hostils a les conductes dels altres i solen presentar una manca d'habilitats socials.

Sigui quina sigui la seva conducta, en cap cas ningú no es mereix ser víctima de maltractament. Els nens victimitzats estan en risc de patir desajusts psicosocials i trastorns psicopatològics com ansietat, depressió, i en casos greus poden arribar al suïcidi.

5. En les situacions de maltractament tothom hi juga un rol

El maltractament entre alumnes no és una qüestió només d'agressor i víctima; és un problema seriós que afecta tothom. Es tracta d'una violència social per naturalesa, que té efectes molt negatius en el clima de l'aula i en els processos d'ensenyament aprenentatge del grup classe on té lloc.

Dan Olweus descriu els diferents rols que es poden adoptar davant d'una situació de maltractament en el cercle del *bullying*. Cal recordar que davant d'una situació de maltractament per abús de poder no hi ha posicions neutres. Els "espectadors" també formen part del problema ja que en desentendre's el toleren per omissió.

És molt interessant a nivell pedagògic ja que la intervenció té com a objectiu desplaçar els nois cap al costat dret del cercle.

6. Nois i noies són diferents quan agredeixen

S'ha dit que els nois són més agressius que les noies, però aquesta afirmació es posa en dubte quan es contempen les formes d'agressió indirecta i d'agressió relacional basades en els rumors malintencionats, la manipulació i l'exclusió social.

La comunicació i l'amistat tenen un model diferent per als nois que per a les noies; les relacions que estableixen les noies són més intenses. L'agressió relacional els permet fer mal en aspectes particularment importants per a elles i pot ser un mitjà adequat per guanyar poder o venjar-se. La confiança pot ser una arma a utilitzar contra l'amiga anterior, per exemple.

Els nois utilitzen més les formes directes, sobretot l'agressió física, que pot ser utilitzada per alguns nois mancats d'altres habilitats per establir l'estatus entre els iguals en forma de relacions de dominància. Des d'aquest punt de vista les conductes de maltractament serien una estratègia deliberada per assolir la dominància en un nou grup social. Això explicaria l'augment

d'aquestes conductes en el pas de Primària a Secundària (on hi ha una reestructuració dels grups) i el seu descens en cursos posteriors.

Un aspecte important són els nois que agredeixen relacionalment i les noies que agredeixen físicament. Aquesta agressió "atípica de gènere" comporta un major risc de desajusts psicosocials ja que estaria mal vista pels adults però també pels propis companys.

En definitiva podem concloure que les noies també poden presentar conductes agressives, però en tot cas expressen l'agressió d'una manera diferent.

7. El bullying no és un "problema nou"

Les conductes de maltractament han existit des de sempre; l'agressivitat i la violència han estat una constant al llarg de la història, però recordem-ho, al costat d'exemples de compassió, de tolerància i abnegació, gràcies a les quals hem sobreviscut com a espècie.

No es pot dir que ara hi hagi més maltractament que abans sinó que ha augmentat la consciència de la violència com a problema. El rebuig social de la violència es posa en evidència en la condemna pública de les agressions en diferents àmbits: domèstic, laboral i també en l'àmbit escolar.

8. El bullying és un problema de salut mental que afecta tothom

El maltractament entre alumnes es dona en tots els contextos socioculturals i no únicament en sectors de població marginal com es podria pensar.

És un tipus de violència mal conegut o ignorat pels adults; les formes menys intenses (certs insults, malnoms, exclusió de jocs i tasques...) poden gaudir d'un grau de permissivitat i d'indiferència per part dels adults desconexors de les greus conseqüències psicopatològiques que poden tenir per als protagonistes. Els grups de més risc són les víctimes, especialment les víctimes agressives. Però també afecta els nois i noies que agredeixen i fins i tot els espectadors i l'entorn on es produeixen.

Els nois i noies que agredeixen els altres reiteradament poden esdevenir maltractadors, racistes i delinqüents potencials en l'adolescència i l'edat adulta. Els nois i noies que són victimitzats poden desenvolupar aversió a l'escola, depressions, ansietats i una pèrdua d'autoconfiança i d'autoestima que poden tenir greus conseqüències per a la seva vida adulta. En casos greus poden comportar ideacions o intents de suïcidi.

Els espectadors de la violència s'insensibilitzen. La persona que es socialitza en un entorn d'abús acaba pensant que les normes són per a saltar-se-les (*conducta antisocial*), creu que no

complir-les proporciona prestigi social (*deteriorament moral*) i que la única forma de sobreviure és esdevenir violent (*inevitabilitat de la violència*), perquè les experiències li ho demostrin.

Els conflictes entre els alumnes també repercuteixen en el professorat; fan difícil i a vegades impossible, la seva actuació. En casos de maltractament ningú no està per la feina de classe: els alumnes es fan senyals i es passen paperets, els agressors planifiquen la propera agressió, la víctima pateix pensant per on li caurà i com evitar-la, els espectadors estan pendents de què passarà, i això representa un estressor afegit en la feina del mestre, ja complexa de per sí.

9. El noi o la noia victimitzat necessita ajuda

Hem de tenir present que la víctima està atrapada en una espiral de violència de la que no és responsable i de la que no se'n pot sortir tota sola; necessita la intervenció dels altres. Si els companys l'ajudessin trencarien el cercle del bullying, però generalment això no passa. Poques vegades busca l'ajuda dels adults perquè sovint no entén què passa i està desorientada o creu que és culpa seva i sent vergonya; també se sent malament per no saber-se defensar i pot preferir amagar el problema.

Per això és important conèixer i acabar amb les situacions de maltractament que es puguin donar entre els alumnes. La víctima ha de saber que està patint una situació injusta de la que no és responsable, i ha de poder confiar que els adults l'ajudaran. Aquest és l'objectiu immediat i prioritari, però n'hi ha més.

Potser hagi caigut en aquesta situació perquè socialment és dèbil. A vegades hi ha nens sobreprotegits per la família que no han tingut experiències prèvies de confrontació. En d'altres casos han estat educats en un ambient familiar tolerant i responsable i manifesten una gran dificultat per fer front a reptes de prepotència o d'abús i se senten insegurs quan han de fer ús d'una assertivitat amb clares connotacions agressives.

En qualsevol dels casos necessiten recuperar la seva autoestima, l'autoconfiança i millorar la capacitat de gestió de les relacions socials, i això es pot fer amb programes de competència social i activitats d'educació emocional.

10. El noi o la noia que agredeix també necessita ajuda

Hi ha nens que davant d'un conflicte no són capaços de generar solucions alternatives i responen agressivament; veuen l'agressió com la millor manera d'aconseguir els seus objectius i no tenen en compte les emocions ni els interessos dels altres (*"Si em va bé a mi ja n'hi ha prou, els altres no m'interessen"*).

En d'altres casos la seva resposta està tenyida emocionalment; agredeixen per que tenen una percepció esbiaixada de les intencions de l'altre (*"Agredeixo abans que m'agredeixin"*).

En ambdós casos aquests nens tenen dificultats per processar la informació social i donar una resposta adequada, una manca d'habilitats socials i d'intel·ligència emocional des del punt de vista de conèixer els propis sentiments i els dels altres i de controlar-los.

Els nens que agredeixen a través de les relacions socials són un cas diferent. Manipulen els altres per aconseguir que un nen determinat sigui rebutjat, no li estiguin amics o l'excloquin de les activitats. I se'n surten. Aquests nens no tenen una manca d'habilitats socials, al contrari; el seu problema és una acusada dificultat per empatitzar emocionalment amb l'altre.

En els dos primers casos són útils els programes de competència social i les tècniques de resolució de conflictes. L'educació emocional serà útil i necessària en tots els casos.

11. Aturar la situació és una qüestió d'actitud

Pocs episodis de maltractament arriben a coneixement de l'adult i això és més cert a mesura que els nens es fan més grans. D'entre els motius d'aquesta reticència a informar els adults sol haver-hi la idea, a vegades confirmada per l'experiència, que no li donaran importància, que no li faran cas. Els mestres i els pares sovint desconeixen la gravetat del problema. Molts alumnes són objecte de maltractament durant llargs períodes de temps i els adults només s'adonen quan el problema ha assolit nivells greus, perquè l'alumne, per exemple, ha caigut en una depressió. Llavors el problema s'ha fet molt gros i és més difícil intervenir.

Per tant, al marge d'una política antimaltractament global d'escola, l'actitud dels adults és essencial. La víctima s'ha de sentir escoltada i protegida i la persona perpetradora ha de saber que està actuant en contra del que s'espera d'ella i que no es tolerarà que la situació continuï d'aquesta manera.

Lluitar contra aquesta situació injusta, d'abús de poder, per insignificant que pugui semblar, té molta importància ja que modela les expectatives sobre l'ús de la violència per resoldre conflictes i contribueix a la millora del clima de convivència a l'escola, amb resultats positius per a tothom (alumnes, professionals i pares).

12. Es tracta de drets fonamentals i les escoles són responsables de la protecció dels seus alumnes

Aquest fenomen està relacionat amb l'actitud general de la societat davant de la violència i l'opressió. Afecta els principis democràtics i els drets fonamentals de les persones: *"Tota*

persona té dret a veure's lliure de l'opressió i la humiliació repetida i intencionada, tant a l'escola com en tot àmbit social".

Quina opinió sobre els valors socials es farà un alumne que és objecte d'agressions repetides sense que els adults intervinguin ? i un alumne que ha maltractat algun company durant llargs períodes de temps amb total impunitat ? i un noi que ha estat exposat com a espectador a aquestes situacions reiterades d'abús de poder sense que ningú no intervingués ?

Els nens i les nenes acudeixen a l'escola no només a adquirir coneixements sinó també, com diu la llei, a formar-se *"en el respecte dels drets i llibertats fonamentals i en l'exercici de la tolerància i de la llibertat dintre dels principis democràtics de convivència"* (LODE, art.2). És un dret dels alumnes aprendre en un ambient segur i és un deure dels adults treballar per tal que tots els nois i noies se sentin i estiguin segurs a la seva escola.

Què podem fer des de l'escola ?

1. Fem prevenció

Els programes globals per millorar la convivència a l'escola són una forma de prevenció primària del maltractament entre alumnes. Són més efectius si impliquen tot el personal del centre: alumnes, mestres, pares i personal no docent. Inclouen tres aspectes que interaccionen i es potencien mútuament:

- Gestionar el centre democràticament. Utilitzar tècniques positives de resolució de conflictes com la mediació, disposar d'un codi disciplinari amb poques regles, clares, consensuades i fetes públiques, que les conegui tothom i que s'apliqui de manera consistent, sempre i a tothom.
- Desenvolupar dintre del currículum programes de competència social, educació en valors, educació emocional, etc. de manera estructurada al llarg de tota l'escolaritat.
- Utilitzar una metodologia de treball cooperatiu per (1) posar en pràctica i desenvolupar les habilitats socials i la competència social, (2) oferir majors oportunitats per aprendre els continguts propis de les àrees d'aprenentatge i (3) ampliar les estratègies d'aprenentatge.

Un segon nivell de prevenció serien les activitats dirigides a reduir l'impacte dels conflictes i evitar el seu enquistament intervenint de manera immediata.

- Proporcionar informació sobre les conductes de maltractament fent enquestes i campanyes de sensibilització, donant a conèixer els drets i els deures fonamentals de les persones i els

mecanismes que té l'escola per garantir-los (*A qui et pots adreçar si et passa alguna cosa d'aquestes*).

- Proporcionar sistemes per a la resolució de conflictes, des de la Taula de la pau a l'educació infantil, a la mediació entre alumnes al cicle superior, passant per les reunions periòdiques de classe per parlar dels problemes en una atmosfera relaxada.
- Proporcionar sistemes d'ajuda per alumnes en situació de risc com els companys guia per alumnes nous, el grup d'amics, ajudants de pati, etc.

2. Coneguem els indicadors de risc

Sabem que hi ha casos greus de maltractament que poden passar inadvertits als adults; per això és important destriar entre les queixes trivials i les queixes serioses que ens fan els alumnes, i en aquest punt serà útil conèixer els indicadors de risc:

- nens que sovint són objecte de burles o bromes desagradables, insults, etc.
- nens que sovint estan involucrats en baralles en les que es troben indefensos.
- nens que els roben o els trenquen les pertinences (trepitjar la jaqueta, puntades de peu a la cartera, etc.)
- nens que presenten un deteriorament gradual visible en el seu treball escolar.
- nens que presenten canvis sobtats d'humor i d'estats d'ànim.
- nens que sovint tenen un aspecte contrariat, trist, deprimat i/o temorenc, sense motiu aparent.
- nens que sovint presenten trastorns psicossomàtics (es queixen de mal de panxa, mal de cap, vomiten...).
- nens que fan un absentisme selectiu (no venen quan toca gimnàstica, etc.).
- nens que a l'hora del pati "ronden" els mestres en lloc de jugar amb els companys.
- nens rebutjats pels companys o que sempre estan sols, que no tenen amics.
- nens que en els jocs d'equip són els darrers en ser triats.
- nens que a classe quan han de parlar davant dels altres mostren dificultats i donen impressió d'inseguretat i ansietat i abans no ho feien.
- nens que presenten canvis sobtats i inexplicables en les rutines diàries (no voler anar al pati, no voler seure en un lloc, voler quedar-se a la classe, demanar que el mestre l'acompanyi, etc.).

3. Intervenció directa

Si tens sospites que algun alumne pugui estar patint una situació de maltractament, a més d'aplicar la política global d'escola per millorar la convivència, l'actuació individual és molt important. Tingues en compte els següents aspectes:

- Mai no ignoris una sospita de maltractaments. Els alumnes han de comprendre que es tracta d'una qüestió seriosa i que davant d'una agressió els adults no farem els ulls grossos.
- No facis assumpcions prematures. El prejudici és el principal aliat de la manipulació i de l'abús de poder.
- Escolta acuradament totes les versions. Recorda que molta gent dient el mateix no significa necessàriament que diguin la veritat. La superficialitat i el voler acabar ràpidament amb el problema sovint només fan que agreujar-lo.
- Posa't en contacte amb els pares dels agressors i de la víctima. Fes-los conèixer la situació i digues-los que les estratègies d'intervenció donen molts bons resultats, demana'ls la seva col·laboració, ells són molt importants en el procés.
- Adopta una estratègia de resolució de problemes en la que els alumnes vagin més enllà de justificar-se ells mateixos i fes que aportin solucions. No serveix intentar esbrinar detalls dels que segurament no en traurem l'entrellat. Buscar culpables tampoc no porta enlloc. Intenta que cadascú prengui consciència de la seva responsabilitat en el conflicte i treballi per trobar una solució eficaç per a tots.

Fes un seguiment fins que estiguis segur que el maltractament ha desaparegut. És important portar un registre d'aquests incidents que reculli el que s'ha observat de manera objectiva (qui estava implicat, què ha passat, què s'ha acordat...). Pot servir per (1) fer un seguiment dels casos, (2) detectar els agressors reincidents, i (3) enfrontar-los a l'evidència de manera pedagògica.

La mediació tradicional és una eina de resolució de conflictes molt interessant pel què suposa de presa de consciència de la pròpia responsabilitat en el conflicte així com de les capacitats per afrontar-lo, però no està indicada en els casos de maltractament entre alumnes on hi ha un marcat desequilibri de poder entre les parts.

En situacions clares de maltractament reiterat envers un alumne i a partir dels 9 anys, és aplicable el Mètode de Responsabilitat Compartida (Shared Concern Method), del psicòleg suec Anatol Pikas. És un mètode d'intervenció directa amb els nois i noies implicats. Està adreçat a desorganitzar l'estructura que s'instaura entre víctimes i agressors.

L'ha de dur a terme una persona entrenada en el mètode i amb certa formació psicoterapèutica. Parteix d'estudis exploratoris a partir de qüestionaris i sociogrames per dibuixar el mapa relacional del grup. Segueixen entrevistes molt estructurades primer amb els agressors i després amb la víctima, la finalitat de les quals és arribar a una reunió conjunta on es pugui assolir un acord de coexistència convenient i acceptable per a tothom. Es tracta de reindividualitzar els membres del grup i arribar a un compromís per millorar la situació, sense culpabilitzar als agressors ni plànyer a la víctima.

Aquest mètode requereix la implicació de l'equip docent i no s'allarga més enllà de 4 o 6 setmanes. És particularment reeixit quan a l'escola s'aplica un programa global de convivència i s'ha creat un clima de sensibilització contra la violència que permet als espectadors decantar-se cap a la víctima en lloc de donar un suport implícit als agressors, no intervenint o mostrant-se pretesament neutrals.

*Les escoles han de ser entorns atractius de treball i aprenentatge
per a mestres i alumnes. Hem de fer tot el que estigui en les
nostres mans per aconseguir-ho.*